

УДК 94(420):327.061
DOI 10.30970/vir.2020.48.0.11034

РОЛЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ЄС–НАТО: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Андрій Грубінко

*Тернопільський національний економічний університет,
вул. Микулинецька, 46а, м. Тернопіль, Україна, 46400, тел. (0352) 253614,
e-mail: gav_tnpu@yahoo.com*

Представлено результати дослідження участі Великої Британії у процесі розбудови відносин між Євросоюзом і НАТО упродовж 1990–2010-х років у контексті становлення Спільної політики безпеки та оборони ЄС. Методологію дослідження сформували системний підхід, методи історичного аналізу, історико-генетичний, періодизації, порівняльно-історичний тощо. Міждисциплінарний підхід дає змогу використати окремі методи інших наук, зокрема, політології (інституційно-порівняльний аналіз, івент-аналіз), елементи політичного моделювання і прогнозування. З'ясовано, що британське керівництво з початку 1990-х років перебувало на позиціях збереження цілісності системи атлантичної співпраці. Позиція Великої Британії як вірного прихильника атлантизму стала одним з вирішальних і водночас суперечливих чинників становлення СПБО ЄС. Британські уряди до другої пол. 1990-х років виступали проти надання ЄС військово-політичних ресурсів і підтримували ЗЄС як «європейську опору» НАТО. Згода уряду Т. Блера на передачу функцій ЗЄС Європейському Союзу відкрила шлях для налагодження прямих відносин між об'єднанням та Альянсом. Підписання угод «Берлін плюс» з Європейським Союзом упродовж 2002–2003 рр. стало одним з головних елементів реформування НАТО. Політична і стратегічна криза НАТО початку 2000-х років посилила актуальність створення суто європейських оборонних структур. Однак нездатність ЄС сформувати військові ресурси, спротив «атлантистів» (насамперед Великої Британії) спричинили загальну невдачу автономізації СПБО. У період урядів Д. Кемерона Лондон відверто надав перевагу формуванню Сил реагування НАТО, відкидаючи розвиток військових ресурсів ЄС. Хоча в умовах агресивної зовнішньої політики Росії увага європейців зміщена з військових можливостей ЄС до традиційних атлантичних структур безпеки, не виключене зміцнення військових механізмів Союзу внаслідок виходу Британії. Королівство напряду причетне до стратегічної слабкості ЄС як суб'єкта системи європейської і світової безпеки, в оперативному і ресурсному плані залежного від НАТО. Водночас «Brexit» може ускладнити завдання об'єднання у сфері безпеки, послабити непрості стосунки ЄС і НАТО.

Ключові слова: Велика Британія; ЄС; НАТО; Спільна політика безпеки та оборони; США.

Розвиток Європейського Союзу як організації з військово-політичною складовою, що об'єктивується у формі Спільної політики безпеки та оборони (СПБО), тісно пов'язаний з системою атлантичного співробітництва. Північноатлантичний Альянс на чолі зі США як ключовий гарант безпеки та оборони Європи з часів «холодної війни» залишається однією з головних детермінант становлення безпекового виміру європейської інтеграції. Велика Британія відіграла непересічну роль у становленні союзу Північної Америки і Західної Європи після Другої світової війни, у період блокового протистояння і постбіполярний період, а в умовах загострення кризи системи європейської безпеки займає активну позицію щодо протистояння російській агресії.

З огляду на зазначене та враховуючи специфічні підходи політичної еліти країни до інтеграційних процесів в Європі на фоні процесу «Brexit», важливо дослідити особливості участі Сполученого Королівства у процесі формування відносин ЄС і НАТО упродовж 1990–2010-х років як двох ключових суб'єктів сучасної системи європейської безпеки, що становить мету дослідження. Його завдання включають: виявлення особливостей участі та з'ясування ролі Великої Британії у процесі формування і розвитку СПБО ЄС в контексті становлення відносин ЄС–НАТО; формулювання висновків про історичний вплив стратегії зовнішньої політики Великої Британії на становлення СПБО ЄС і відносини ЄС–НАТО; представлення авторських прогностичних оцінок впливу процесу «Brexit» на перспективи СПБО ЄС, його відносин з НАТО та європейської безпеки загалом.

Участь Великої Британії в європейських інтеграційних процесах як предмет дослідження здобув значну популярність серед вчених різних наукових спеціальностей, зокрема, істориків. Однак багатоаспектність проблематики зазвичай призводить до побіжного розгляду питання ролі цієї держави у процесах зародження, становлення і розвитку європейської політичної інтеграції у формі Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ) ЄС, тим паче історії налагодження її взаємодії з НАТО. Тому загалом означена в назві статті проблематика є недостатньо вивченою. З провідних праць зазначимо публікації провідних британських дослідників С. Біскопа [10], А. Кіра [13], Т. Олівера [16], американського політолога З. Бжезінського [12], російських британістів А. Громико [3], Т. Андреєвої [1], а також В. Журкіна [4], Д. Казанчева [5], українських дослідників-європейців А. Мартинова [8], Н. Яковенко [9], А. Грубінка [2].

Методологію дослідження сформували системний підхід, методи історичного аналізу, історико-генетичний, періодизації, порівняльно-історичний тощо. Міждисциплінарний підхід дав змогу використати окремі методи інших наук, зокрема, політології (інституційно-порівняльний аналіз, івент-аналіз), елементи політичного моделювання і прогнозування.

У центрі трансформацій системи міжнародних відносин у 1990-х роках відбулися зміни в системі безпеки, які поставили на порядок денний міжнародної спільноти низку питань, таких як подальша роль НАТО у забезпеченні європейської безпеки в нових геополітичних умовах, роль ЄС у міжнародній політиці, здатність європейських держав брати відповідальність за побудову нової системи безпеки. Спробою дати відповідь на ці питання стала розбудова в рамках Євросоюзу Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ) та СПБО як її складової.

Після розпаду СРСР НАТО втратило глобального ворога. Постало питання щодо визначення нового місця і завдань військово-політичного союзу в системі міжнародної безпеки. Війна у Перській затоці і розгортання конфлікту на Балканах засвідчили, що в умовах розвитку постбіполярного світу основний акцент необхідно зробити не на протидії прямим зовнішнім загрозам, а на попередженні і врегулюванні конфліктів, що виникають на релігійному, етнічному чи територіальному ґрунті. Поширювалися нові загрози безпеці, у тому числі різні прояви тероризму. Розвиток конфліктів на Південному Сході Європи і території колишнього СРСР, поява нетрадиційних загроз безпеці, зародковий стан СЗППБ ЄС засвідчили актуальність збереження впливу НАТО.

Незважаючи на історичну відданість атлантизму, Велика Британія на початку 1990-х років де-факто опинилася в ситуації певного вибору між ЄС і НАТО. Як лідер європейських «атлантистів» офіційний Лондон усвідомлював необхідність участі в процесах європейської політичної інтеграції. Цим зумовлені поступки уряду Дж. Мейджора у процесі підготовки Маастрихтського договору. Водночас за наполяганням Британської сторони в договорі закріплено, що політика ЄС не повинна перешкоджати виконанню зобов'язань країнами-членами НАТО і має бути сумісною з політикою безпеки Альянсу (Ст. J 4), чим збережено його першість у системі колективної оборони. У Декларації про ЗЄС до Маастрихтського договору, прийняття якої ініціював Лондон, зафіксовано концепт Європейської оборонної ідентичності. В рамках Альянсу рішення приймали одностайно уряди держав-членів, а головна частина національних збройних сил не була підпорядкована його командуванню. За часів «холодної війни» понад 95 % видатків британського оборонного бюджету йшло на виконання завдань НАТО [17, с. 95]. Отож Британія негативно відреагувала на створення франко-німецького підрозділу «Єврокорпус» у межах Альянсу як майбутньої основи СПБО ЄС.

У Сполученому Королівстві принципово не заперечували проти посилення європейського впливу в Альянсі, проте вихід американських військ з Європи і послаблення впливу Вашингтона розглядали як негативний сценарій. Тим більше, що війна у Перській затоці підтвердила відсутність ефективнішого військового механізму Заходу, ніж НАТО. Дві аксіоми британської політики щодо євроінтеграції – першість НАТО і міждержавний підхід до розвитку ЄС – залишалися непорушними і становили основу міжпартійного консенсусу.

Поміркована стратегія уряду Сполученого Королівства щодо безпекових можливостей ЄС узгоджувалася з намаганням відігравати провідну роль у

процесі реформування НАТО. Першою знаковою подією у реформуванні Альянсу стало прийняття Лондонської декларації Північноатлантичної Ради від 5 липня 1990 р., в якій йшлося про необхідність продовження Альянсом виконання функцій у Європі. Визнаючи посилення невійськових викликів безпеці, учасники саміту висловили намір посилити політичну складову організації. У стратегічних документах Альянсу початку 1990-х років прямо вказано, що розвиток європейської безпекової ідентичності матиме неабияке значення для подальшого зміцнення «європейської опори» всередині Альянсу. Такий стан фіксації ролі Європейських Співтовариств (із залученням Західноєвропейського союзу), як доповнення до НАТО, відповідав поглядам керівництва і політикуму Великої Британії на організацію системи європейської безпеки, в якій місця для окремих структур безпеки не передбачалося.

В умовах нездатності ЄС дієво вплинути на врегулювання конфлікту на Балканах, Альянс упродовж 1992–1995 років отримав можливість вперше проявити себе в новій ролі миротворця і на підтримку резолюцій ООН здійснив кілька операцій зі спостереження та примусу до миру в колишній Югославії. У серпні–вересні 1995 р. Альянс (за участі британських військ) провів повітряну кампанію в Боснії і Герцеговині, а з грудня розпочав першу миротворчу операцію в рамках виконання Дейтонських угод. За умови відсутності в ЄС і ЗЄС ресурсів для виконання відповідних місій вирішальну роль у врегулюванні конфлікту відіграли США і механізми атлантичного союзу. До провалу мирних ініціатив і дій Європейських Співтовариств у Югославії безпосередньо причетне керівництво Великої Британії, яке заблокувало французьку ініціативу щодо розгортання сил ЗЄС. Організація не мала збройних формувань, що скерувало ініціативи європейців у русло проатлантичної концепції європейської опори НАТО і дало змогу відкласти спірне питання щодо надання ЄС статусу військово-політичної організації, проти чого виступала Велика Британія.

Згідно з рішенням Берлінського саміту Північноатлантичної Ради від 3 червня 1996 р. у розпорядження ЗЄС для проведення антикризових операцій передбачали виділити Багатонаціональні оперативні сили НАТО. Будь-яке їхнє використання відбувалося лише після консультацій з Альянсом і погодження з США. Між організаціями уклали угоду про обмін інформацією. ЗЄС, де-юре, підпорядкований ЄС, де-факто повністю залежав від НАТО. Між ЄС і НАТО не було офіційних відносин аж до січня 2001 року.

Проатлантична позиція Великої Британії вкотре проявилася у процесі підготовки Амстердамського договору ЄС 1996–1997 рр. В урядовій Білій книзі «Співпраця націй. Британський підхід. Міжурядова конференція Євросоюзу 1996» заперечували поглиблений розвиток військових можливостей ЄС, порівняно з Маастрихтським договором, і підтверджували роль НАТО як основи безпеки країни. Оборонну співпрацю передбачали розвивати лише в рамках Альянсу, де європейська складова могла діяти «у невеликих акціях», в яких не задіяні північноамериканські члени організації [19]. На зустрічі глав держав та урядів країн НАТО в Мадриді 8–9 липня 1997 року наголошували на

необхідності розгортання інституційних контактів НАТО і ЗЄС. Однак співпраця на рівні НАТО–ЗЄС–ЄС виявилась неефективною.

Неординарність європейської політики британських лейбористів, які повернулися до влади у травні 1997 року, зумовлена намаганнями вирішити традиційну і надзвичайно актуальну у постбіполярний період проблему дихотомії США–ЄС у зовнішній політиці Сполученого Королівства шляхом активізації міжнародних зусиль на обох напрямках. Британське керівництво намагалося досягти позицій лідерства у Європі за наявності союзницьких відносин з США і збереження провідних позицій в НАТО. Першому уряду Тоні Блера належить історична роль трансформації усталених підходів Великої Британії до європейської інтеграції у сфері зовнішньої політики і безпеки. Французько-британська декларація Сен-Мало 3–4 грудня 1998 року, згода на передачу Євросоюзу функцій ЗЄС, традиційна для Лондона активна підтримка розширення ЄС на держави Центрально-Східної Європи, які паралельно проходили процедуру входження в НАТО, сприяли налагодженню прямої співпраці між організаціями. Однак саме атлантизм проявив себе як головний принцип зовнішньої політики Великої Британії. Уряд супроводжував європейську політику заявами про те, що стратегічне завдання Британії у відносинах з ЄС – поглиблення його співпраці зі США, а створення СПБО розглядали як зміцнення європейської складової НАТО [7, арк. 33]. Британія відстоювала можливість дій сил ЄС в операціях, де не задіяні сили Альянсу.

Косовська криза 1999 року і бомбардування Сербії силами НАТО без консультацій з ЗЄС свідчили про завершення періоду невизначеності у формуванні політики безпеки ЄС, сприяли подальшим трансформаціям позиції Великої Британії щодо інституційних змін у цій сфері інтеграції. Слабкість регіональних ресурсів безпеки викликала занепокоєння навіть у Лондоні, де усвідомили існуючий дисбаланс між військово-політичними можливостями НАТО і ЄС. Розбудова європейської оборонної ідентичності в рамках Альянсу за відсутності військових можливостей Євросоюзу зазнала провалу.

Косовська кампанія засвідчила апогей могутності Альянсу (США) та відсутність конкуренції йому в Європі кінця ХХ століття. Утім реформування організації відповідно до нових реалій світової політики було далеким від завершення. Подальшого імпульсу реформам НАТО надали рішення ювілейного саміту Альянсу у Вашингтоні 24 квітня 1999 р., на якому прийнято нову Стратегічну концепцію. Новий підхід до безпеки ХХІ ст. включав помірковане схвалення розвитку автономних європейських військових можливостей ЄС, що стимулювало залучення Великої Британії до європейської інтеграції. Хоча принципових змін у новій Стратегічній концепції організації не відбулося. У документі підтверджено рішення самітів НАТО 1994 і 1996 років щодо розвитку європейської складової безпеки та оборони виключно в рамках Альянсу. Так вкотре зафіксовано прийняту на Берлінському саміті НАТО формулу «відокремлюваних, але не окремих сил». У комюніке саміту вперше передбачили гарантований доступ ЄС до засобів планування НАТО.

На саміті Європейської Ради в Кельні у червні 1999 р. прийняли рішення щодо передачі мандата на виконання «петерберзьких завдань» від ЗЄС до ЄС. Європейська Рада в Гельсінкі 10–11 грудня 1999 р. започаткувала перехідний етап розвитку стратегії відносин ЄС–НАТО з метою заміни наявних відносин ЗЄС–НАТО. У листопаді 2000 р. Рада ЗЄС у Марселі прийняла остаточне рішення щодо передачі більшості функцій організації до Євросоюзу. ЗЄС завершив діяльність як оперативна організація та офіційно припинив існування 30 червня 2011 року.

Центральним питанням функціонування СЗППБ залишалася юридична невизначеність стосунків ЄС з НАТО, від формалізації яких на пряму залежали можливості переходу СПБО до стадії практичної реалізації. Насамперед йшлося про передачу управління миротворчою операцією в колишній Югославській Республіці Македонія. За наполяганням Британії та інших проатлантично налаштованих держав виконання місій ЄС могло розпочатися після нормативної фіксації «розподілу ролей» між організаціями. Переговори між сторонами щодо фіксації офіційних відносин НАТО і ЄС протікали напружено. Основні протиріччя між союзниками виникли з питань можливості структур Євросоюзу самостійно планувати проведення операцій, допуску до проведення місій ЄС європейських членів НАТО, які не входили до об'єднання, зокрема, Туреччини, влада якої погрожувала зірвати домовленості. Лише під тиском Вашингтона Анкара поступилася. Туреччині надали право брати обмежену участь в акціях СПБО. Ініціатором переговорів між НАТО, ЄС і Туреччиною у березні–грудні 2001 р. офіційно була Велика Британія [6, с. 57].

Постійною проблемою у стосунках атлантичних союзників залишався різкий дисбаланс в обсягах фінансування оборони в США і державах Західної Європи. Пошук компромісу пришвидшили терористичні атаки на США у вересні 2001 р., початок військової операції НАТО в Афганістані і підготовка Вашингтона до інтервенції в Ірак. Коригування міжнародних пріоритетів і військової стратегії США, необхідність мобілізації сил для військових операцій в Азії зумовили передачу європейцям миротворчих операцій на Балканах.

Теракти на території США 11 вересня 2001 р. відкрили нову сторінку в історії Північноатлантичного Альянсу, члени якого уперше застосували норми ст. 5 Вашингтонського договору 1949 року про колективну оборону. Бойові дії в Афганістані восени 2001 року під проводом НАТО стали першою місією Альянсу за межами євроатлантичного простору і показали реальність продовження політики домінування американсько-британського тандему у політиці безпеки західних держав. Водночас змінилася проблематика трансатлантичних відносин. Якщо у період «холодної війни» і 1990-х років предметом уваги американських і європейських партнерів були проблеми Європи, то у 2000-ні роки співпраця була більшою мірою орієнтована на глобальні проблеми і розвиток третіх регіонів.

Процес налагодження регулярних контактів ЄС і НАТО, активна фаза якого тривала у другій половині 1990-х – на початку 2000-х років, привів до юридичного встановлення офіційних відносин між організаціями. Під тиском

обставин Вашингтон погодився на запропоновану ЄС концепцію «Берлін плюс» про розподіл повноважень між організаціями. У Брюсселі 16 грудня 2002 року проголошено відкриту частину домовленостей – Декларацію Європейського Союзу і НАТО. Документ зафіксував стратегічне партнерство між сторонами, підтримку Альянсом СПБО, надання ЄС гарантованого доступу до засобів планування і ресурсів НАТО. Операції ЄС могли здійснюватися за двома схемами – спільно з силами Альянсу і самостійно (за погодженням). Вищим керівником операцій ЄС з використанням ресурсів Альянсу став перший заступник верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі. Підсумкову рамкову угоду затвердили 17 березня 2003 року. Досягнення угод з Альянсом дало змогу ЄС 1 січня 2003 р. розпочати першу поліцейську місію в Боснії і Герцеговині.

За оцінками В. Журкіна, угоди формату «Берлін плюс» стали успіхом Європейського Союзу, який остаточно домігся визнання своєї оборонної спроможності від основного партнера – НАТО [4, с. 84]. Однак «розподіл ролей» проведено зі збереженням status quo у системі європейської безпеки – НАТО зберегло функцію ударної сили у військових конфліктах і гаранта колективної оборони, а на ЄС покладено функції проведення поліцейсько-миротворчих місій і надання гуманітарної допомоги. Угоди зафіксували другорядність ЄС у системі європейської безпеки. Так зазначаємо різну природу організацій. ЄС ніколи не ставив завдання стати класичним військово-політичним союзом, яким є НАТО, отож вони покликані взаємодоповнювати один одного.

Велика Британія відіграла провідну роль в укладенні угод «Берлін плюс». Британський уряд, за погодженням зі США, відкинув ініціативи про посилення СПБО, зокрема, розробку концепції Європейського союзу безпеки та оборони, відстояв формулу «розподілу ролей» між організаціями і погодження з НАТО діяльності Європейських сил швидкого реагування.

Участь в Іракській війні 2003 року максимально підняла ставки для керівництва Великої Британії у намаганні поєднати інтереси на атлантичному та європейському векторах зовнішньої політики. Ця війна розколола Атлантичний Альянс і спричинила його послаблення. Альянс вступив у період найбільшої кризи за усю історію свого функціонування, комплексними причинами якої стали розбіжності американської та європейської стратегічних оборонних культур. Загроза політичного конфлікту між союзниками і відокремлення ЄС як військово-політичної організації стимулювали досягнення компромісу американської адміністрації з європейськими партнерами.

Унаслідок здобутого компромісу за ініціативи Великої Британії наприкінці 2003 року ЄС отримав дві оперативні складові – Цивільно-військовий осередок (Civil/military cell) для здійснення раннього попередження і стратегічного планування при Військовому штабі у Брюсселі та осередок оперативного планування дій сил ЄС при штабі Верховного головнокомандувача сил НАТО в Європі для забезпечення підготовки військових операцій Союзу з використанням засобів НАТО. Правління лейбористів засвідчило, що

британський уряд готовий сприяти розвитку СЗППБ ЄС тією мірою, якою це було потрібно йому і США.

Незважаючи на вагомe історичне значення і практичний оперативний потенціал угод «Берлін плюс», після їхнього підписання відносини між ЄС і НАТО не стали безпроблемними. Альянс та американські адміністрації традиційно скептично сприймали формування ресурсів Євросоюзу у сфері безпеки та оборони як потенційного конкурента. Адміністрація Дж. Буша-молодшого не вважала себе надмірно зобов'язаною перед європейськими партнерами і діяла відповідно до власних міжнародних амбіцій. Так можна розцінити ініціативу американської адміністрації щодо створення Сил швидкого реагування НАТО. Їхні функції передбачали участь у повномасштабних бойових діях у будь-якій точці світу, включали попередження і стабілізацію в зоні конфлікту, що фактично нівелювало зусилля зі створення ЄСШЛ. Британська сторона очікувано надала пріоритет розвитку перших. З 2004 року ЄСШЛ залучалися до виконання різних операцій, зокрема, гуманітарних і поліцейських. Така оперативність дисонувала зі станом ЄСШР.

При підготовці Договору про Конституцію для Об'єднаної Європи, а згодом Лісабонського договору ЄС уряди Т. Блера і Г. Брауна відстоювали традиційні позиції стримування інституціоналізації та автономізації СЗППБ, передусім СПБО, наполягали на збереженні норми про необхідність узгодження зобов'язань держав-членів Євросоюзу із зобов'язаннями держав НАТО. На крайніх проатлантичних позиціях перебували консерватори. Єдиною парламентською політичною силою Великої Британії, яка беззастережно підтримувала розвиток СПБО, була Партія ліберальних демократів.

У період правління уряду Г. Брауна (2007–2010) відбулися зміни у ставленні американської адміністрації до проблеми європейської політики безпеки. Зокрема, 2008 року посол США в НАТО В. Нуланд заявила про необхідність підвищувати європейські можливості безпеки у рамках СПБО. Свою позицію щодо СПБО змінив навіть давній критик ЄС З. Бжезінський, який закликав Вашингтон змушувати Європу до активних дій на політичній і військовій арені [12, с. 147]. Зміна тональності американського керівництва щодо розвитку європейських механізмів безпеки зумовлювалася об'єктивними наслідками. НАТО перебувало у стані стратегічної кризи. Як наголошує А. Мартинов, Альянс вийшов за межі своєї географічної відповідальності, але не перетворився на глобальну систему безпеки [9, с. 175]. Однією з головних проблем діяльності Альянсу стала недостатня участь держав Європи у забезпеченні його оборонних структур в умовах прагнення американців передати ініціативу з захисту рубежів Європи в руки самих європейців. Серед провідних членів організації лише США і Велика Британія забезпечували передбачений необхідний рівень військових витратів на рівні 2 % ВВП. НАТО на 2/3 фінансували за рахунок США. Європейці за останні чверть століття втратили здатність захищати свої території у випадку тотальної війни.

Послаблення міжнародних позицій Сполучених Штатів і криза політичного розвитку НАТО потребували більшої згуртованості, посилення відповідальності

держав ЄС за безпеку регіону і ближньої периферії. Натомість спостерігалось посилення відмінностей у позиціях європейців щодо актуальних проблем розвитку міжнародних відносин у регіоні, зокрема, відносин з Росією. Справжній програш стратегії США і керівництва НАТО щодо надання Україні і Грузії статусу кандидатів на вступ до Альянсу засвідчили результати Бухарестського саміту 2–4 квітня 2008 року. Лідери Франції та ФРН, остереігаючись погіршення відносин з Москвою і посилення впливу США, наклали вето на американсько-британські ініціативи з надання згаданим державам Плану дій щодо членства. Американському впливові в Європі завдали чергового удару. НАТО і ЄС не досягли взаємодії в ході російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 року.

З приходом до влади в США адміністрації президента Б. Обама в НАТО розпочався процес активних пошуків виходу із застою. Ювілейний саміт Альянсу 3–4 квітня 2009 р. у Страсбурзі і Кельні відзначився пошуками шляхів підвищення ефективності організації в кризових ситуаціях. Основний акцент зроблено на реформуванні структур НАТО на засадах економічної ефективності. Учасники саміту констатували потребу в стратегічній співпраці між НАТО та ЄС, визнаючи важливість посилення СПБО.

Паралельно з дискусіями щодо майбутнього Північноатлантичного Альянсу відбулася ратифікація Лісабонського договору Європейського Союзу 2007 року, який не сприяв кардинальному посиленню СПБО. Слабкість регіональних структур безпеки підтвердила неспроможність замінити оборонні гарантії США. Європейський Союз значно відставав по усьому комплексу військових ресурсів, що зумовлювало його підпорядковане становище і залежність від Альянсу. Наприклад, витрати на оборону європейських членів Альянсу 2011 року становили 1,6 % ВВП (282,9 млрд дол. США), тоді як США – 4,8 % ВВП (685,6 млрд дол. США) [14, с. 26]. При цьому на НАТО припадало 60 % світових оборонних витрат. На відміну від американців, європейці не мали достатніх транспортних засобів, гвинтокрилів, високоточної зброї для здійснення військових операцій. На політичному рівні відставання ЄС від можливостей НАТО у сфері безпеки засвідчило довгоочікуване повернення Франції до військових структур Альянсу 2009 року. Керівництво Великої Британії привітало такий крок французьких партнерів.

У цих обставинах Північноатлантична Рада на саміті в Лісабоні 20 листопада 2010 року прийняла рішення розширити підхід до розв'язання кризових ситуацій і вдосконалити можливості НАТО у забезпеченні стабілізації та відновлення постконфліктних регіонів. Прийнята нова Стратегічна концепція НАТО одним з головних завдань організації визначила попередження і врегулювання конфліктів, стабілізацію ситуації у конфліктних регіонах, що фактично співпадало із завданнями Євросоюзу і свідчило про діяльність обох організацій на спільному територіально-функціональному просторі. Практична співпраця між силами та персоналом НАТО і ЄС відбувалася лише під час місій в Македонії, Боснії і Косово, у боротьбі з піратством в Сомалі, з окремих питань

врегулювання ситуації в Афганістані. Водночас питання Іраку і Дарфура не входили до спільного порядку денного.

Європейська політика британського уряду Д. Кемерона не сприяла посиленню європейської оборонної ідентичності, поглибленню відносин СПБО ЄС і структур НАТО. Принцип атлантизму залишався ідейно-політичною опорою зовнішньої політики Великої Британії. Утім характерною особливістю британського атлантизму у цей період стала його прагматизація. Коригування підходів керівництва Великої Британії до атлантичної політики не мало системного впливу на участь у європейській оборонній інтеграції, яка залишалася помірковано-негативною. Першість атлантичних зобов'язань засвідчена Д. Кемероном при підписанні угод про військову співпрацю з Францією у листопаді 2010 року. Під час міжнародної військової кампанії в Лівії у березні – жовтні 2011 року британський уряд наклав вето на французькі пропозиції щодо передачі силам ЄС можливості здійснювати оперативні дії і створення Європейського командного центру операції, надаючи перевагу штабу НАТО [9, с. 254]. Неможливість дійти консенсусу держав ЄС щодо здійснення операції проти режиму М. Каддафі, військово-технічну залежність від ресурсів США показали політичну і військово-технічну неспроможність СПБО стати механізмом гарантування безпеки Європи.

Скорочення кількості британських військ на 8 % і видатків на оборону, яке розпочалося незадовго після приходу до влади коаліційного уряду 2010 року, критичне ставлення британських консерваторів до розвитку СПБО дисонувало з тодішньою позицією Вашингтона. Альянс висловив готовність до співпраці з Євросоюзом в процесі реалізації програми «Розумна оборона» («Smart defense»), одне із завдань якої – збалансованість американського і європейського потенціалу. Однак британське вето на розвиток збройних сил Євросоюзу, озвучене ним під час саміту в Брюсселі 19–20 грудня 2013 року, засвідчило, що Лондон більше не робив ставку на ЄС як суб'єкта політики безпеки.

Першість атлантизму у зовнішній політиці Великої Британії вкотре проявилася під час кризи міжнародних відносин у зв'язку з початком збройної агресії Росії проти України. Події в Україні стимулювали активізацію діяльності НАТО у період відносного застою організації від початку 2000-х років. Російська агресія засвідчила необхідність переформатування європейської політики США і НАТО, їхнє повернення до європейської зони зосередження у зв'язку з відновленням стратегічної загрози зі Сходу. Відповідно до рішень саміту в Ньюпорті (Уельс) 4–5 вересня 2014 року британський уряд виступив одним з провідних учасників формування нових військових з'єднань НАТО. З метою стримування російської агресії заплановано передислокацію з Німеччини до Польщі і країн Прибалтики до 20 тис. британських військових на постійній основі. Під британським командуванням 2015 року розпочато формування Об'єднаних експедиційних сил. Про можливість надання сил Альянсу в розпорядження ЄС не йшлося. У країнах Балтії та Польщі створено нові регіональні центри військового командування і контролю. Про подібні плани в діяльності ЄС не могло бути й мови. НАТО затвердив заходи підготовки до

реагування на гібридні війни, на зразок російських дій в Україні. Задекларовано перегляд тенденції скорочення військових бюджетів, зобов'язання держав-членів відновити і підтримувати основні видатки на оборону на рівні 2 % ВВП і 20 % військового бюджету на нове устаткування упродовж десяти років. Тож ультимативні вимоги президента США Дональда Трампа до європейських членів НАТО щодо дотримання першого показника не є новими.

Міжнародна криза, спричинена російсько-українським конфліктом, загострила проблеми європейської єдності, здатності ЄС і держав-членів проектувати політико-дипломатичні та військово-політичні ресурси на захист власної безпеки. Недостатній рівень впливу євроінституцій на міжнародній арені, відмінність міжнародних інтересів держав-членів, слабкість військових структур консервували залежність європейців від американських гарантій безпеки. Як писав З. Бжезінський, «Європа мусить визначити свій політичний статус і далі залежати від Америки заради власних інтересів» [12, с. 67].

У складних умовах невизначеності подальшого розвитку ЄС та взаємин Великої Британії з об'єднанням на фоні процесу «Brexit» її керівництво надало перевагу структурам Альянсу. Саме з НАТО британський уряд ототожнює реальний механізм збереження свого впливу на міжнародній арені. Головну ставку Лондон зробив на розвиток Сил реагування Альянсу як чинник протидії можливій російській агресії на території держав НАТО і ЄС. У Національній стратегії безпеки та оборони Сполученого Королівства 2015 року в системі ключових партнерів держави на євроатлантичному просторі ЄС згадали останнім у списку після НАТО, США, Франції, Німеччини та інших [15, с. 53]. Структури безпеки Євросоюзу традиційно розглядають як доповнення до Альянсу. З 2014 року спостерігалось поживлення участі Великої Британії в діяльності сил і розвитку ресурсів Альянсу. Її керівництво виділяло техніку для Балтійського повітряного патрулювання союзних військ, кораблі та армійські підрозділи для навчань НАТО, спільно зі США працювало над накопиченням військових ресурсів у Польщі, розвивало інтенсивну військову співпрацю з Францією, Німеччиною, Італією, Іспанією, партнерами з Північної групи (зокрема, Польщею, Швецією, Фінляндією), формувало спільні експедиційні сили в рамках НАТО, трансформувало Королівські Збройні Сили відповідно до потреб часу. Водночас Велика Британія брала участь у місіях ЄС і розвитку механізмів цивільного захисту. Британська сторона сприяла активній розробці рішень Варшавського саміту НАТО 8–9 липня 2016 року. Головними завданнями співпраці НАТО з ЄС визнано протидію гібридним загрозам, зміцнення оборонного потенціалу, безпеку морського простору і проведення військових навчань. З травня 2015 року ЄС і НАТО вирішили об'єднати зусилля у галузі кібербезпеки і боротьби з гібридними конфліктами. Альянс підтримав зусилля Союзу в Егейському морі з контролю за нелегальними міграційними потоками з країн Африки і Близького Сходу.

На фоні активізації діяльності Альянсу в Європі Європейський Союз не оминув нагоди нагадати про себе як суб'єкта світової політики безпеки і партнера НАТО та представив, зрештою, сучасну комплексну стратегію

викликів на назрілі проблеми безпеки. Напередодні зустрічі Північноатлантичної Ради у Варшаві, на своєму саміті в Брюсселі 28 червня 2016 р. Європейська Рада розглянула документ «Глобальна стратегія зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу». Порівняно зі Стратегією європейської безпеки 2003 року зафіксовано розширення переліку викликів безпеці. ЄС нарешті офіційно визнав необхідність поєднання «м'якої» і «твердої» сили у своїй діяльності для забезпечення глобальної ролі [18]. У висновках саміту Європейська Рада акцентувала увагу на автономії Союзу у прийнятті рішень і процедур, необхідності дотримання принципу відкритості у співпраці з НАТО.

Серед іншого документ мав завдання переконати світову спільноту, насамперед США і НАТО, у згуртованості Євросоюзу, незважаючи на результати британського референдуму 23 червня 2016 року. Досягнення більшої єдності ЄС без Великої Британії не гарантована. У той час, коли НАТО здійснює практичні дії щодо європейської оборони, ЄС все ще формує плани посилення оборонного потенціалу, вдовольняючись «стратегічною автономією». Євросоюзу доведеться провести значну роботу, аби досягти статусу глобальної сили в контексті традиційного військово-політичного впливу, навіть у рамках розширених «петерсберзьких завдань». Залежність від НАТО надалі стримує міжнародний вплив ЄС.

Гіпотетично Велика Британія у перспективі може вирішити повернутися до складу Європейського Союзу лише тоді, коли США у військовому плані відійдуть з Європи, а об'єднання візьме на себе принаймні частину функцій колективної безпеки НАТО. Така перспектива у сучасних умовах видається нереалістичною (принаймні, доки не буде нівельована загроза тотальної війни з боку Росії), проте в умовах недостатньо прогнозованого розвитку системи міжнародних відносин, посилення нетрадиційних загроз безпеки (тероризм, кібератаки, фінансові злочини, гібридні війни, транскордонна злочинність) – теоретично можлива. Для ЄС важливо поглиблювати співпрацю з Альянсом як запорукою посилення свого глобального впливу і водночас активізувати розвиток СПБО.

З 1 січня 2017 р. Велика Британія очолила командування 3-тисячним контингентом Високомобільних Об'єднаних сил підвищеної готовності НАТО (загальна чисельність 20 тис. осіб), до яких задіяні 14 держав [11]. Велика Британія очолює новостворену багатонаціональну бойову групу оперативних сил в Естонії і бере участь в аналогічній групі на території Польщі. В обставинах недостатньо прогнозованої політики американського керівництва щодо збереження домінування США в системі європейської безпеки королівство отримало можливість реалізувати власні лідерські амбіції в Європі через атлантичні структури. Однак в умовах зменшення впливу на європейські політичні процеси і погіршення відносин з регіональними партнерами через вихід з ЄС, скорочення військових видатків, збереження залежності від США у головних параметрах безпеки реалізувати таку можливість буде складно.

Отже, Велика Британія відіграла важливу роль у становленні офіційних відносин між ЄС і НАТО, розподілі закріплені у договорах «Берлін плюс» повноважень між організаціями завдяки їхній діяльності на одному полі безпеки. Позиція Великої Британії як вірного прихильника атлантизму і першого союзника США стала одним з вирішальних і водночас суперечливих чинників становлення СПБО ЄС. Політична і стратегічна криза НАТО у 2000-х роках посилює актуальність створення європейських оборонних структур. Однак неспроможність держав ЄС сформувати належні військові ресурси у зазначені терміни, спротив «атлантистів» (насамперед Великої Британії) спричинили загальну невдачу автономізації СПБО. Чинний «розподіл ролей» між організаціями знижує мотивацію держав ЄС для розвитку автономного військового потенціалу і зумовлює перманентні прояви політичного безсилля об'єднання. Події навколо російсько-українського конфлікту 2014 року довели проблемність поєднання інтересів ЄС і НАТО без патронату США як центрального елементу системи атлантичної взаємодії.

Керівництво Великої Британії різних періодів напряму причетне до стратегічної і військово-технічної слабкості СПБО ЄС, нездатності Союзу бути гарантом безпеки своїх територій і дієво реагувати на відповідні проблеми у державах найближчої периферії. Отож вихід Британії з ЄС може надати додаткові можливості для розвитку СПБО, наприклад, довгоочікуваного створення Європейської армії. Водночас вилучення з потенціалу об'єднання значних ресурсів Сполученого Королівства у сфері безпеки та оборони послабить загальні військово-політичні і військово-технічні можливості ЄС, ускладнить його непрості стосунки з НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева Т. Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже XX–XXI веков // *Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза* / Т. Н. Андреева; отв. ред. Н. К. Арбатова. – Москва : ИМЭМО РАН, 2009. – С. 45–65.
2. Грубінко А. В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.) : монографія / Грубінко А. В. – Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. – 640 с.
3. Дилеммы Британии: поиск путей развития : монография / под ред. А. А. Громыко (отв. ред.), Е. В. Ананьевой. – Москва : Весь Мир, 2014. – 480 с.
4. Журкин В. В. Военная политика Евросоюза : монография / Журкин В. В. – Москва : Международные отношения; Институт Европы РАН, 2014. – 256 с.
5. Казанчев Д. В. Трансформация НАТО в контексте формирования системы безопасности в Европе (1991–2013 гг.) : автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.15 / Казанчев Д. В. – Москва, 2013. – 28 с.
6. Кудряшова Ю. С. Роль Турции в контексте отношений ЕС–НАТО / Ю. С. Кудряшова // *Мировая политика: взгляд из будущего* : Материалы V Конвента РАМИ / под общей ред. А. В. Торкунова. – Москва : МГИМО-Университет, 2009. – С. 57.
7. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії В. Василенка Начальнику Другого Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. № 4244/424-110-108 від 07.02.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. – Ф. 8. – Оп. 107. – Спр. № 194. – Арк. 33.

8. *Мартинов А. Ю.* Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті роки XX ст. – 10-ті роки XXI ст.). Погляд з України : монографія / А. Ю. Мартинов. – Київ : Інститут історії України НАН, 2009. – 262 с.
9. *Яковенко Н. Л.* Велика Британія в міжнародних організаціях : навчальний посібник / Яковенко Н. Л. – Київ : Київський університет, 2011. – 400 с.
10. *Biscop S.* The UK and European defence: leading or leaving / S. Biscop // *International Affairs*. – Oxford : The Royal Institute of International Affairs, 2012. – № 88:6. – P. 1297–1313.
11. British Force lead NATO spearhead force. 01 January 2017 // *The British Army*. Ministry of Defence. – URL: <http://www.army.mod.uk/news/28881.aspx> (дата звернення: 19.02.2019).
12. *Brzezinski Z.* Strategic vision: America and the crisis of global power / Z. Brzezinski. – New York : Basic Book, 2012. – 208 p.
13. *Cyr A.* Britain, Europe and the United States: change and continuity / A. Cyr // *International Affairs*. – Oxford : The Royal Institute of International Affairs, 2012. – No 88:6. – P. 1315–1330.
14. *Hallams E.* A Transatlantic Bargain for the 21st century: the United States, Europe and the Transatlantic Alliances / Hallams E. – Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press. – September 2013. – 95 p.
15. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. – November 2015. – London, 2015. – 95 p.
16. *Oliver T.* A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU / T. Oliver // *LSE Ideas*. Strategic update 16.1. February 2016. – 21 p.
17. *Peters D.* Constrained Balancing: The EU's Security Policy / Peters D. – Basingstoke, 2010. – 264 p.
18. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. – June 2016. Brussels, 2016. – 56 p.
19. White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference. Volume II. United Kingdom // European Parliament. 18 September 1996. URL: http://www.europarl.europa.eu/igc1996/pos-en_en.htm#top (дата звернення: 26.02.2019).

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2019

Прийнята до друку 10.09.2019

THE ROLE OF GREAT BRITAIN IN THE PROCESS OF FORMATION OF RELATIONS EU–NATO: HISTORY AND MODERNITY

Andrii Hrubinko

*Ternopil National Economic University,
46a, Mykulynetska Str., Ternopil, Ukraine, 46400, tel. (0352) 253614,
e-mail: gav_tnpu@yahoo.com*

The article presents the results of a study of the UK's involvement in the European Union–NATO relations process during 1990–2010s in the context of establishment the EU's Common Security and Defense Policy (CSDP). The methodology of the study was formed by a systematic approach, methods of historical analysis, historical-genetic, periodization, comparative-historical, etc. An interdisciplinary approach made it possible to use certain methods of other sciences, in particular, political science (institutional comparative analysis, event analysis), elements of political modeling and forecasting. It is stated that the British leadership has been in the position of preserving the integrity of the Atlantic cooperation system since the early 1990s. The UK's position as a staunch supporter of Atlanticism has become one of the decisive and at the same time controversial factors in the creation of the EU Security and Defense Council. Until the second half of the 1990s, British governments opposed the EU's provision of military and political resources and supported the WEU as a «European support» for NATO. The Blair government's consent to the transfer of WEU functions to the European Union opened the way for establishing a direct relationship between the union and the Alliance. The signing of the Berlin Plus

Agreement with the European Union in 2002–2003 was one of the main elements of NATO's reform. The political and strategic crisis of NATO in the early 2000s reinforced the relevance of a purely European defense structure. However, the inability of the EU to deploy military resources, the resistance of the Atlantians, led to a general failure of the autonomy of the CSDP. During the Cameron governments, London openly favored the formation of a NATO Response Force, rejecting the development of EU military resources. Although in the context of Russia's aggressive foreign policy, Europeans' attention has shifted from the EU's military capabilities to traditional Atlantic security structures, the strengthening of the Union's military mechanisms following Britain's exit has not been ruled out. The United Kingdom is directly involved in the strategic weakness of the EU as a subject of the European and world security system, in a NATO-dependent operational and resource plan. At the same time, Brexit can complicate the task of unifying security, weakening the difficult EU–NATO relationship.

Key words: Great Britain; EU; NATO; Common Security and Defense Policy; USA.